

ПОМИНАЛЬНІ ГОЛОСІННЯ В СЕЛІ СВАРИЦЕВИЧІ: ОСНОВНІ МОТИВИ І СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ

Ірина Коваль-Фучило

УДК 393.94(477.81)

Статтю написано на матеріалі власних записів автора, здійснених у природній ситуації під час поминального оплакування померлих на Трійцю на цвинтарі с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. Висвітлено особливості побутування зазначеної традиції в цьому селі, проаналізовано основні мотиви голосінь.

Ключові слова: голосіння, поминальне оплакування, Трійця, померлі.

The article is written on material of the author's own records carried out in a natural situation during a Trinity funeral mourning on the cemetery of Svarytsevychi village (Dubrovysia district, Rivne region). The features of lament tradition functioning in this village are reflected, basic themes of lamentations are analysed.

Key words: lamentations, funeral mourning, Trinity, the deceased.

Село Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області не раз ставало предметом зацікавлення дослідників традиційної народної культури. Насамперед об'єктом уваги був обряд «водити куста» [1; 3], який до сьогодні побутує в цьому селі. Дослідники не оминули увагою і звичай голосити вранці на Трійцю на могилах померлих. Тут здійснили записи під час живого виконання Шевчук Степан Іванович (1987), Левчук Сергій Іванович (1987), Вовчак Андрій Степанович (2010), Рибак Юрій Петрович (2010) та ін. 11–12 червня 2011 року, на Трійцю, методом включеного спостереження я записала одинадцять поминальних голосінь під час живого виконання.

На Трійцю вранці, після богослужіння в церкві, усі жителі (крім вагітних і заручених дівчат [4, арк. 1]), а з ними й численні записувачі, ідуть з гілками клену, липи, горобини, галузками айру (несуть кльону, клін, лепех, айр) на кладовище возбідіті, возбуждаті рідних. Беруть із собою також цукерки, а колись ще й булочки, вино [4, арк. 1], які залишають на могилах: «А то закон, що треба прийти сюди» (ЄМА); «Ми мусімо плакати, щоб рідних возбудить, щоб вони все чули нас»; «Треба рідних возбудити і розказати все, що сталоса за цей рік» [4, арк. 87]. Раніше слід було обійти могилу тричі за рухом сонця [4, арк. 1], проте ми такої обрядодії вже не зафіксували.

У с. Сварицевичі обов'язково голосять за недавно померлими, точніше за тими, які померли

впродовж останнього року, однак, якщо є потреба, жаль за рідним, то голосять і за давно померлими. До того ж застерігають, що довго плакати не можна, оскільки це шкодить живим і навіть ненародженим: «Як багато плачїт — не можна! / Кажуть у вас, що в сльозах лежить? / В сльозах лежить. Да і... я не знаю... Яка жінка розказувала, що дочка приснилася, каже: "Мамо! Я пу пояс мокра! Не можу ніяк і висушитися". <...> В батькової матера перші діти вмирали, да вмирали, да вмирали. Ну вже тьотка моя зародилася. А вона зашла на могилку до сина — виучивса на учителя да й вмер в 22 роки. Зашла да стала плакати. До того й плакала, що заснула, на могілках. А приснивса їй такий старенький дідок. Такий старий-старий прийшов дідок та й каже: "Чого плачеш? Чо ти плачеш? Бог дав — Бог і взяв. А як хочеш — забери пісок, як тобі треба він". А вона злякаласа та й каже: "Буду дочку давати замуж — сама перша буду співати, та більше вже не буду плакати". І вже не стала плакати та й ше народила дітей. Ше народила: Жєня, да Оля, да мій батько, да Наташа. Четверо дітей зародила. А було дев'ятеро, а п'ятеро умерло. То не можна. / А казали, що за першою дитиною мамі не можна було плакати? / Не йшла на могилки. Плакати — плакала, а не йшла на могилки. / Не йдуть узагалі чи в той день? / В той день. На другий день уже йдуть. / А чому? / Не знаю. / А не кажуть:

“Бо всіх дітей виносить”? / Не знаю, не знаю» (ЄМІ).

Міфологічним уявленням про потойбіччя властивий синкретизм, зумовлений архаїчними і християнськими віруваннями. Так, вірять, що треба відвідувати могили, носити на Великдень яйця, а на Трійцю — гостинці, пов'язувати хрест фартухом, хусткою (на могилі жінки), рушником (на могилі чоловіка), щоб померлий не ображався і не забирав до себе живих. Таке вірування набуло вербалізації в тексті поминального голосіння:

Ох моя ж Марусьочко,
Моя ж добрая,
Я ж на тебе за 20 літ ніколи слова ж поганого не сказала,
Завжди я й тобі приносила подарочки,
Я ж й твою й могилку прибіраю,
Я ж тобі подарочки носила 20 год,
Шо ж я й тобі не вгодила,
Шо ти свою дружину першу забрала,
Ох нашо ж ти його брала,
Хай би ще ж він зо мною побув,
Ше ж би управився прийти,
Ох мої хазяї добрі,
Ох я ж тебе не знаю,
А я ж на тебе зроду не сказала,
Я тебе й ніколи не обідила,
Я тебе завжди вбірала,
Я тебе усігда ж...
А ти забрала свою дружину,
А мого й хазяїна (НЖ).

Водночас вважають, що найкраще для померлих, коли наймають за них богослужіння в церкві: «...дай на службу — это їм благодать, а шо ми так ходім, ну поплачем, — вони не чують. / Може, чують? / Ай, я не знаю. Шоб чули, то б встали б, побаяли б [поговорили б. — І. К.-Ф.]» (ШГК). Коли виходять із кладовища, то примовляють: «Хай оддыхають! Со святими хай спочивають, а нам із того світа добра пожелают. Вічний покуй, Царство Небесне» (ЄМА).

Голосити тут уміє чи не кожна жінка, і якщо попросити, то місцеві жительки не відмовляються оплакати своїх рідних. Коли жінка починає

голосити, вона обов'язково нахиляється до могили. Під час виконання голосильниці підходить до хреста або навіть опирається на нього, цілує фотографію на пам'ятнику, часом поправляє вінок або квіти на могилі. Голосіння виконують з відповідною речитативною мелодією [2, с. 298].

Обов'язковою складовою текстової структури голосіння є звертання до померлого, яке часто повторюється. До того ж частота повтору залежить від болю втрати: чим він сильніший, тим частіше голосильниці повторює його, децю видозмінюючи, добираючи нових епітетів:

Ох ж моя дитино милая...
Ох моя ж голубочко, ох моя ж квіточко,
А моя ж ляльочко, а моя ж донечко хороша,
А моя ж молодая, а моя ж безспірная,
А моя ж молоденькая, а моя ж рідненькая.
А що ж тобі рано, дитино, не жити,
Устань, мамочко, устань донечко,
Дві неділі гукаю, дві неділі плачу,
А голосу ж не чую, а слідочку не бачу.
Моя ж дитинько, моя ж голубонько,
А моя ж пташечко, моя й донечко,
Устань, моя Марусьчко, устань
[4, арк. 4–5].

* * *

Ой синьку мій!
Ти моя дитино молодая!
Та чого ж ти не пужив,
Треба, щоб ти ше дітки годував та білий світ бачив.

Ти стільки по білому світу їздив,
Поїхав аж на Дальний Восток,
В то... я забула,
Вже їхав до хати — да й умер по дорози.
Ой синьку мій!
Ой мій красавіці, ой... (цілує фотографію, плаче) <...>

Ой синьку,
Якби ти бачив, як вони до тебе приходять,
Як вони до тебе приїжджають <...>.
Ой синьку мій рідненький!
Якби ж ти бачив,
Тут люди приходять і фотографірують,
А мій же ж молоденький, ой синьку,
А мій Андрійочку!
І братко' приїхав,
І чужії люди,
Ой мій синьку дорогий,

Чо ж тобі не було жити,
 І моя ж дитинонько,
 Як тебе без пори забрало,
 О мій синочок молоденький! (плаче)
 Якби ж тобі би спірненько в нас було,
 А ти ж... поклав головоньку
 І свої дітоньки покинув, тройко!
 О мій синоньку!
 Чому ж ти ни пісемко ни пришлеш,
 А я ж тебе — ніколи з голови не сходжу,
 О моя дитинонько рідная!
 А моя ж милая!
 О Боже, Боже! <...>
 І братко приїхав, і жінка його,
 А ти їх не вгощаїш,
 А ти їх не привітаїш
 (хреститься й цілує пам'ятник, припадає до
 пам'ятника і плаче) (ВГД).

Це повний текст голосіння. Мотив повідомлення померлому про те, хто до нього прийшов, — традиційний у поминальних голосіннях с. Сварицевичі.

Крім звичних для голосінь мотивів суб'єктивних оповідей про щоденні клопоти, дорікань «нащо покинув», опису болю від втрати рідного, переліку добрих справ померлого, закликів устати, оригінальним сварицевичьким мотивом є згадування «куста». Цей мотив набуває різного вербального оформлення, залежно від набору поетичних засобів, якими володіє виконавиця, серед яких вона вибирає ті, що найбільше підходять до певної конкретної ситуації, найвідповідніші для оплакування певної особи. Донька, оплакуючи матір, яка за життя любила співати «на куста», питає її, чому ж тепер вона не святкує:

Ой а де ж ти, моя матьонко?
 Ой а де ж ти, моя рідная?
 Ой чого ж ти в гості не йдеш?
 Ой чого Куста не святкуєш?
 Ой ти моя руднесенька,
 Ой ти моя милесенька, обозвися
 [4, арк. 7].

У голосінні за батьком донька повідомляє йому, що в селі вже люди святкують, збираються в гурти, а його між ними немає:

Ой ти муй мил'єнький,
 Таточку наш ріднесенький,
 Усі в селі святкують,
 Збираюца гуртом, родіною,
 А тебе нема, татусеньку
 [4, арк. 2].

У голосінні за братом цей мотив набуває форми антитези, на позитивному полюсі якої є минуле, коли святкування Трійці було веселим, супроводжувалося піснями, негативний полюс описує сучасне, а в голосіннях за дітьми — і майбутнє, коли виконавиця каже, що вже не співає, а також, що вже ніколи не буде співати навіть кустових пісень, зокрема:

Ох братику, ох суколику!
 Ох їка ж нам Трійца нивесела,
 Яка вуна нам смутна!
 Та й ми все співали, браточок,
 А то ми плачимо!
 Ох мій братичок, та мій суколичок!
 (запис А. Вовчака і Ю. Рибачака,
 23. 05. 2010 р.).

* * *

А мої ж дітоїки!
 А мої ж горобчики ріднії!
 А мої ж дітки' дороженькі!
 А мої ж дітки золотії!
 А яку ж ви мені печаль задали до самої
 смерти,
 А я ж вже ж ніколи не буду співати,
 То ж ви мені таку пісню дали
 Невиселую!
 А мої квітоньки,
 А мої ж дітоньки хорошиї (ШМС).

Іншим оригінальним мотивом поминальних голосінь у досліджуваному селі є заклик до померлих приходити в гості на Трійцю. У надвечір'я цього свята готують поминальну вечерю — «діди», де згадують померлих, туди й запрошують покійних родичів. Проте в голосінні озвучено гірке усвідомлення неможливості повернення:

Ох Вовчику, Вовчику!
 Ох лежи, спочивай.
 В гості приходь до нас на Трійцу,

Забирай Вовчика,
 Забирайте Шайку,
 Хрецюну свою,
 Да приходьте до нас.
 Кажі: «Мамочко!
 Ми до вас не прийдемо,
 А ви до нас прийдете.
 А ми, шоб могли,
 То крилами б полетіли,
 А крил нема.
 Як ми з поля вийдемо,
 Як ми лежимо?..» (ХТІ)
 (запис А. Вовчака і Ю. Рибачака,
 23. 05. 2010 р.).

* * *

А ти, мій браточок рідний!
 Да прийди на Куст ти до мене,
 Да присниса, браточок,
 Ох братику рідний, братику милий!

Фіксація живого виконання голосінь дала змогу усвідомити важливість багатьох обрядових дій, про які раніше не згадували дослідники української поховально-поминальної

1. Давидюк В. Походження уявлень про русалок і мавок та значення клечання і «куста» // ЗНТШ. — Л., 2010. — Т. ССLIX. — С. 229–248.
2. Етнокультура Волинського Полісся і чорнобильська трагедія. Вип. III (Зарічненський р-н Рівненської обл.) / упорядкув. В. П. Ковальчука. — Рівне, 1998.

обрядовості. Маю на увазі передусім ритуальну позу голосильниці, яка обов'язкова під час голосіння, проте її не помічають самі виконавиці й місцеві жителі, та й навіть записувачі; ритуальне заспокоювання голосильниці, коли в разі важкої втрати голосить тільки найближча родичка, а інша її заспокоює і сама вже не виконує голосіння (цікаво, що підстави для заспокоювання неоднакові в різних регіонах України); ритуалізовані короткі діалоги між родичами, які підходять до могили, де оплакують померлого:

А шо ж ти забув про мене,
 Да й не приходиш,
 Да й не зовеш мене.
 [Підійшла родичка:] Забере!
 [Відповідь голосильниці:] Забере, свахо!
 [Голосить у відповідь.]
 [Родичка:] Забере, забере, нікуди не ді-
 неться!
 [Відповідь голосильниці:] Я знаю, шо за-
 бере, а як трудно без його уже другий год
 (ЄНО).

3. Кітова С. «Водіння куста» на Поліссі // НТЕ. — 1972. — № 3. — С. 67–73.
4. Шевчук С. І. Голосіння, записане в селі Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. — Ф. 14-3, од. зб. 1196.

Інформатори

ВГД — Войтович Ганна Демидівна, 1922 р. н., родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
 ЄМА — Єфимець Марія Андріївна, 1941 р. н., родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл., освіта — 7 класів.
 ЄМІ — Єфемець Марія Іванівна, пенсіонерка, родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл., запис 12. 06. 2011 р.
 ЄНО — Єфемець Ніна Олександрівна, 1937 р. н., родом із Дніпропетровська, у с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл. проживає з 1969 р.

НЖ — невідома жінка, 1931 р. н., родом із с. Дубрівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл.
 ХТІ — Холодько Тетяна Іванівна, 1958 р. н., родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
 ШГК — Швайко Ганна Костянтинівна, 1929 р. н., родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл., освіта — 4 класи.
 ШМС — Швайко Марія Степанівна, 1949 р. н., родом із с. Сварицевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл., середня освіта.